

A NAGY HÁBORÚ

Kisparcellákon krumpli, az erkélyen borsó és bab

Daniss Győző

Sokakban reményt ébresztő plakát – a „nagy háború” korának rádiója, tévéje, internetje, a legszegényebbeknek talán még a napi újságja is – jelent meg 1917-ben a főváros utcáin. Az akkoriban szokásos falragaszok többnyire megszorításokat, fenyegetéseket tartalmaztak. Ez mindezekhez képest valami egészen mást ígért: lehetőséget kínált vállalkozó szellemű, a fáradságtól vissza nem riadó polgároknak, hogy legalább egy dologban enyhíthessenek megélhetési gondjaikon. És éppen – a családi gyász híreket nem számítva – a legfontosabb kérdésben, hogy legyen mit enniük.

forrás: Kiscelli múzeum

A tattersalli jégpálya nyáron babbokrok sorának adott otthont

A „Termeljünk zöldséget!” nagybetűs címmel kezdődő, száz éve megfogalmazott felhívás a virágoskertek konyhakertté alakítását szorgalmazta. Azt állítja, hogy így lehet a leggyorsabban enyhíteni az élelmezési nehézségeken. Az eljárás ehhez segítséget is ígért, egyszersmind arra hívta fel a konyha-

kerti művelésre alkalmas földterületek tulajdonosait, hogy a telküket – amennyiben azt maguk nem akarják művelni – jelentsék be az előljárásnak.

Hús és kenyér helyett?

Efféle akciót nem először hirdettek meg egyébként Budapesten. A főváros Tör-

vényhatósági Bizottságának már a két évvel korábbi, 1915. március 15-iki közgyűlése is részletesen foglalkozott az élelmezési gondokkal: „Tudomásul veszi a közgyűlés, hogy a tanács: 1. a jelenleg parlagon fekvő és művelésre alkalmas fővárosi telkeket, továbbá a vízművek, az elektromos telep, a gázművek, faiskolák és

A zsemle folyamatosan gyufaskatulyányira zsugorodott (Igaz, nem először fordult elő efféle méretcsökkenés; a Figyelmező 1849. január 30-án ezt írta: „Pesten a zsemlye napról napra kisebb lesz, nem sokára megérjük, hogy az ember harapni sem fog belé, hanem egyszerre nyeli el!”)

temetők felhasználható területeit, összesen mintegy 100 hold fővárosi területet a folyó 1915. év tavaszán konyhakerti megművelés alá véteti és bevetteti; 2. felhívással fordul a telektulajdonosokhoz, hogy a főváros területén lévő, és pedig a jobb parton a külső városrészekben, a bal parton pedig a Hungária körúton kívül eső területeken fekvő, konyhakerti művelésre alkalmas földjeiket, amennyiben azokat saját maguk bevetni nem akarják, legalább a folyó évi október végéig terjedő időre konyhakerti művelés céljára bocsássák díjtalanul a főváros ren-

delkezésére...; 3. Az önként jelentkező olyan magánfeleknek, akik magukat a hatóság állandó ellenőrzésének alávetik, a főváros telkeket enged át kötelező konyhakerti bevetéssel, s erre a célra önköltséges áron bocsát rendelkezésükre magot és palántát. A nyerendő termés teljesen a megmunkálónak, de köteles a telken burgonyát, kukoricát, babot vagy borsót termesztetni.”

A közgyűléssel egyidejűleg az 1917-esel lényegileg azonos tartalmú plakát is megjelent, hangsúlyozva, hogy a zöldségfélék pótolhatják a húst és a kenyeret,

és hogy „A községi konyhakerti gazdaság [ez Budapest ellátásának egyik 1912-ben létrehozott városi tulajdonú intézménye volt] a IV. ker., Vámház-tér dunaparti oldalán és a VII. ker. Garay téren önköltségi áron bocsát a közönség rendelkezésére konyhakerti magokat és palántákat, és ugyanott a konyhakerti művelésről népszerű ismertetést is árusít.”

Tegyük hozzá, hogy a főváros illetékes szervei kezdettől fogva próbáltak enyhíteni a háború alatti élelmiszer gondokon. És hangsúlyozni kell, hogy kezdettől fogva. Mert a „nagypolitika” korifeusainál és a hadügyek vezetőinél pontosabban ismerték a valóságot, náluk jobban értették a világot. Elismerésre méltó józansággal számoltak azzal, hogy a csaták bizony nem néptelenednek el, „mire lehullnak a falevelek”.

Folkusházy Lajos tanácsnok például már a hadüzenet másnapján arról beszélt Az Újság című lapnak (1914. július 30.), hogy a főváros – „számítva arra az esetre is, ha a háborús állapot tovább tartana” – hatalmas élelmiszerkészletet fog felhalmozni. Másfelől pedig „kegyetlen konkurenciát” teremt a nyerészkedni próbálkozóknak, és büntetéseket is kiszab a hirtelen felszökött árak visszaszorítására. Bárczy polgármester egy hónap múlva „komolyan intette” polgártársait a mértékletességre, takarékosagra, egyszerre mind a Fővárosi Közlöny augusztus 28-i számában – valami oknál fogva hirdetésként – tanácsokat is adott: „Fogyasszunk elsősorban olyasmiket, amiket hiába tennénk el, mert megromlanának. Viszont az eltehetőből rakjunk el mindent. ami felesleges vagy ami nélkül is el lehet lenni.”

Hármas haszon

A fővárosiakat nemcsak az áraknak már a hadüzenet másnapján bekövetkező emelkedése, hanem hamarosan a hiány is nehéz helyzetbe hozta. Az élelmiszerjegyek segítségével szánt bevezetése ígért ugyan valamilyen biztonságot, ám a jegyre kapható árak korántsem voltak elegendők a megszokott fogyasztási szint megtartásához. Sokak gondjain enyhítettek a kedvezményes árakat hirdető vagy éppen ingyen ebédet osztó konyhák. Volt némi eredményük – legalábbis a kevésse gyakorlott háziasszonyok körében – az egyre-másra megjelenő „spórolós” főzési tanácsoknak is. Ez utóbbiak alapeszméjét Alsószopori Nagy Ferencné vetette papírra a legpontosabban a Háborús ételek

Káposztakapálás Rákosszentmihályon. A háttérben lévő „lőhajtású” bolgárkerék – vagy e típus egyik példánya – azon a területen még a második világháború befejezése után is működött (Vasárnapi Újság, 1917. június 24.)

1917. március 15.

TERMELJÜNK ZÖLDSÉGET!

Az élelmezési nehézségeken zöldségfélék termelésével lehet a leggyorsabban segíteni.

Virágos kertjeinket alakítsuk át konyhakertekké, termeljünk ott burgonyát, babot, borsót, kalarábét, paradicsomot, sárgarépát, káposztát és egyéb zöldséget.

Ne hagyjunk parlagon egy talpalatnyi földet sem.

A főváros a maga részéről is előmozdítani kívánja a főzelékfélék termelését.

Aki tehát konyhakerti művelésre alkalmas telkét önmaga nem művelheti, jelentse ezt be mielőbb a telek fekvésének, helyrajzi számának, kiterjedésének és minőségének megjelölése mellett akár írásban, akár szóval annak a kerületi elüljáróságnál, amelynek területén a telek van.

Az elüljáróság a konyhakerti művelésre alkalmas területek hasznosítására nézve mindenkinek kimerítő tájékoztatást ad.

A polgármester.

akarja alföldi szántóvetőkke, bolgárgartészekké vagy rác ültetvényesekké kiképezni. Egy kicsit nehéz lesz. Ez a publikum a szántás-vetés mesterségéből csak a közösgyi kenyeret és a konyhakertészet titkaiból mindössze a Mauthner-árjegyzéket ismeri. Be akarnak ültetni minden beépítés nélkül maradt területet, hogy Budapestből igazi főzelékvárost csináljanak. Bizonyos, hogy az én telkemre is rákerül a sor."

Más vélekedés szerint e szokatlan fővárosi elfoglaltságnak egy nem kis létszámú lakosságcsoportot illetően hármashaszná is van (Tolnai Világlapja, 1915. augusztus 5.): „A jó vidéken már réges-régen előszeretettel kertészkednek, különösen ilyenkor a vakáció alatt a kisebb-nagyobb fiúk, ámde a fővárosban csak a háború miatt lettek olyan szorgalmasak, hogy ásóval-kapával, vízeskannákkal felfegyverkezve nekiláttak a kerti munkáknak. És ez az eszme, bárkitől származott, szerfelett okos. Először igen egészséges mozgás a kertészkedés, de másodsor a szorgalmas fiúk pótolják a katonának bevonult embereinket, és harmadsor az itthon maradtoknak módot nyújtanak az olcsóbb vetemények bevásárlásához."

A főváros nemcsak magánosokat sarkallt konyhakertészkedésre. Nagyrészt a

Vadgesztenye a konyhában

Élelmicikkek pótlószerei címmel Doby Géza tollával adott tanácsot olvasóinak a Természettudományi Közlöny (1916. november 1-15.): „Tudjuk, hogy a búzaliszt pótlására nagyon sok más növény lisztjét használják, így rozs-, árpa-, újabban kukoricalisztet, sőt a kenyér készítéséhez éppen nálunk már régóta burgonyalisztet is vesznek. Egészen új vadgesztenye lisztjének alkalmazása, melyet Serger H. német kémikus ajánlott. Serger oly lisztből, melynek negyedrésze vadgesztenye lisztje volt, nagyon jó ízű süteményt sütött. Ha a megörlött vadgesztenyét előbb vízzel kifőzzük s azután 50%-os alkohollal kivonjuk keserű ízű vegyületeit és édeses, karcoló ízű glükozidait távolítjuk el belőle, mire a liszt fölötte alkalmas arra, hogy gabonafélék lisztjének szaporítására használjuk.” – Hogy ez a leírás hány háziasszonynak volt elegendő emberi fogyasztásra alkalmas vadgesztenyeliszt előállításához, nem tudhatjuk. Az azonban bizonyos, hogy a vadgesztenyész kenyérnek nem volt nagy sikere Magyarországon.

Az 1917-es plakát

című könyvében: „Most nem az a kérdés, mit szeretünk, hanem mit lehet enniük.”

Az első háborús tavaszon a főváros a maga e célra fordított 300 holdnyi területéből félholdas parcellákat bocsátott a jelentkezők rendelkezésére. Segített azzal is, hogy önköltségi áron, öt havi részletre kínált vetőmagot. A Fővárosi Közlöny (1915. 18. szám) összefoglalója szerint: „Művelés alá vettek a III. kerületi Táborhegyen... 20 holdat, amely 60 családot foglalkoztat, a VI. ker. Palotai úton 40000 négyszöglet mintegy 100 család, a IX. kerületben a) a Kén utca és a Gubacsi út között 14620 négyszöglet 34 család, b) a Gyáli út mellett 10 ma-

gyar holdat 36 család, c) a Vágóhid utcai szükséglakástelep mellett 1400 négyszöglet 14 család, végül d) a Hungária és az Üllői út sarkán 1 és fél holdat 10 család.” A megtermelt burgonyát, kukoricát, babot, borsót és más zöldség- és főzelékféléket elfogyaszthatták a családtagok vagy árusíthatták kijelölt piacokon – de csak magánvásárlóknak adhattak el, viszonteladóknak nem.

E dologban is voltak persze olyanok, akik fanyalogtak. A Népszava (1915. május 16.) közreadta egy 3000 négyszöglet birtokló telektulajdonos írását: „Éppen most olvasom, hogy a fővárosi magisztrátus mit akar: Budapest népét plakátokon

1916. november 7.

A tejfogyasztás korlátozása

a kávéházakban és cukrászdákban.

A Tanács az Országos Közélemezési Hivatal 1916. évi november hó 3-án 307. szám alatt kelt rendelete alapján a következőket rendeli el:

1. **Kávéházakban és cukrászüzletekben a délután 3 és 8 óra közötti időben tejet vagy tej felhasználásával előállított italokat vagy ételeket kiszolgáltatni tilos.**
2. Ez a tilalom kiterjed a sűrített (kondenzált) tejből, tejszínkonzervből vagy tejporból készített italokra és ételekre is.
3. **Ez a rendelet 1916. évi november hó 10-én (pénteken) lép életbe.**
4. Aki e rendelkezések ellen vét, kihágást követ el és az 1914. évi L. t. c. 9. §-a alapján két hónapig terjedhető elzárással és 600 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.

E kihágások ügyében az eljárás a kerületi rendőrkapitányságok hatáskörébe tartozik.

A Székesfőváros Tanácsa.

1916. április 15.

A fehér kenyér

forgalomba hozatalának megengedése.

A tanács a folyó évi március hó 6-án 21.931. tanácsi szám alatt kelt hirdetmény módosításával megengedi, hogy folyó évi **április 17-től (hétfő) kezdve a fehér kenyeret közfogyasztás céljára ismét szabad készíteni és lisztjegyek ellenében árusítani.**

Erre a célra a tanács a fehér lisztet $\frac{1}{2}$ -ad rész, a barna lisztet pedig $\frac{1}{2}$ -ad rész arányában fogja a sütőiparosok részére utalványozni, úgy hogy a sütőiparosok és egyéb kenyérgyártók is ilyen arányban tartoznak a fehér és barna kenyeret árusítani.

A fehér kenyér főzölisztből és burgonya hozzáadásával készítené.

A kenyérnek jelenleg érvényes legmagasabb árai a kicsinyben való árusításnál a következők:

**Fehér kenyér 1 kg. 60 fillér,
Barna kenyér 1 „ 48 „**

Aki a fenti rendelkezések ellen vét, az **kihágást követ el és az 1914. L. t. c. 9. §-a alapján két hónapig terjedhető elzárással és 600 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.**

A kihágások elbírálása a kerületi rendőrkapitányságok hatáskörébe tartozik.

A Székesfőváros Tanácsa.

maga alkalmazottaival műveltetett Kőbányán, a Kúttó-dűlőben 20 holdon tököt, 7 holdon burgonyát, 2–2 holdon babot, borsót és kukoricát, összesen félszáz holdon pedig egyebekben kívül káposztát, karfiolt, bimbóskelet, salátát, paprikát, paradicsomot, sárgarépát, petrezselymet, s ugyanott létesített 4000 méternyi melegágyat. Néhány közüzemet pedig fel is szólított kertművelésre (Fővárosi Közlöny, 1915. április 9.): „...a gázgyáraknak, villamos műveknek, vízvezetéki telepeknek, a fuvar- és szemétfeldolgozó telepeknek, a temetőknél, a kertészeti telepeknek és faiskoláknak rendelkezésre álló területeit az üzemek személyzet útján vegyék nyomban művelés alá s ebben az irányban az üzemi vezetőköt megfelelően utasítsák.”

Hogy a kertgazdálkodás amatőrjei mennyi termést takarítottak be, arról nincsenek pontos ismereteink. Csak az elvi lehetőségekről szólt A kert című kertészeti szaklap (1917. július 15.). Az összeállítás szerint egy hattagú családnak 1379 négyzetméternyi, nem egészen 400 négyszögölnyi területre van szüksége, hogy azon megtermelje egy esztendői zöldség- és főzelékféle-szükeletét, hozzátéve, hogy ekkora területen a különböző fajtákból mekkora hozam várható. A legfontosabb terményekből ekképpen:

	szükséges terület	várható terméshozam
bab	84 m ²	336–420 liter
borsó	84 m ²	336–420 liter
hagyma	56 m ²	69–100 kiló
káposzta	96 m ²	448 fej
paradicsom	40 m ²	320–400 kiló
burgonya	150 m ²	150–200 kiló
kukorica	100 m ²	1200 cső

Nem valószínű, persze, hogy valamilyeni vállalkozónak sikerült a megadott területen ekkora termést betakarítania. Utólag pedig az is fölvetődhet, hogy kellett-e egy hattagú családnak egy esztendőre 3–4 mázsa paradicsom vagy 400 liter bab és ugyanannyi borsó – de ne feledjük, a hatóság megengedte, hogy a háború idejére konyhakertterülethez juttatott fővárosi lakosok bizonyos feltételek betartásával eladhassák termelvényeik egy részét.

Hazafias kötelesség

Tagadhatatlan, hogy az alkalmi konyhakertek valamelyest enyhítettek az élelmezési gondokon. Ennek bizonyossága, hogy a főváros tanácsa már az 1917. március 27-iki ülésén egyebekben kívül hozzájárult ahhoz, hogy iskolák „az első háborús esztendőben megkezdett s a múlt évben is folytatott konyhakerti termelési akciót”

mind a székesfőváros kijelölte területeken, mind pedig a magánosok erre a célra felajánlott telkein folytathassák (...) Együttal megköszönte a teletulajdonosok önzetlen

Állatkerti ötletek

A fővárosban nemcsak az embereket sújtotta az élelmiszerhiány. Gondot okozott egyebekben kívül a hadsereg lovainak ellátása is. Hogy valamelyest könnyítsenek a szénahiányon, az abrak hiányán, az állatkertben „póttakarmánnyal” is etettek. Amint arról A természet című lap *Mi újság az Állatkertben?* melléklete beszámolt (1917. szeptember 15.): „Amennyire csak lehet, általános fogyasztás alá nem kerülő terményekkel pótoljuk az egyébként használható eleségeket. A vadgesztenyét adjuk egészben, frissen, törve, főzve széna, takarmányrépa, korpa és burgonya helyett. Az elmúlt télen közel 500 métermázsa vadgesztenyével megtakarítottunk körülbelül még egyszer annyi más takarmányt. Az idén 6–700 métermázst szeretnénk gyűjteni belőle... Nemcsak a sokfajta szarvas, őz, antilop, továbbá a zsiráf, muflon, zerge, teve, láma eszi, hanem az elefántok, a zebrák, bölények és más nagyfogyasztók is.”

Ha beállított is a fénykép, arra bizonyos, hogy a diákok is kivették a részüket az élelmezési gondok enyhítéséből (Tolnai Világlapja, 1915. augusztus 5.)

segítségét, és kérte őket, hogy »telkeiket a folyó évre is engedjék át az iskoláknak«.

A fővárosi vezetés figyelme – mégpedig szakszerű figyelme – konkrét esetekre is kiterjedt: „A közgyűlés a tanács előterjesztéséhez hozzájárulva – olvasható a Közgyűlési jegyzőkönyvek 1917. február 14-iki számában – a székesfővárosi vízművek személyzete és azok családjai élelmezésének megkönnyítése érdekében a káposztásmezei vízmű védőterületéből megművelésre átengedett mintegy 60 kat. hold területen tervezett konyhakertgazdaság berendezésére, illetve folytatására, valamint sertések vásárlására és egyéb élelmezési cikke beszerzési költségeire 50 000 K., azaz ötvezer koronát engedélyez azzal, hogy ezt az előleget és ennek 6 és fél %-os kamatait a vízművek az 1917. év végén, illetőleg amennyiben a tervek vett kertgazdaság továbbra is fenntartatnák, három egymás követő év alatt, évi egyenlő részletekben tartozna az előlegező kölcsönpénzeket visszatéríteni.”

A legalább részleges önellátás fontosságát nemcsak elismerte, hanem formáinak kiterjesztését is szorgalmazta a Tolnai Világlapja szerzője (1917. április 5.), amikor arra hívta föl „az ország hazafias népének” figyelmét, hogy ne csak a virágoskerteket használja zöldségtermesztésre, hanem vesse be babbal, borsóval lakása erkélyeit, és ültessen hasznos növényeket házának falai tövében is. A cikkíró szerint: „Nem mondunk nagy számot, ha ezer vagonra tesszük azt a főzelékmenyiséget, ami a házak fala körül és erkélyein

egy nyár alatt megteremhet. Ezer vagon bab, borsó, paradicsom, uborka, tökkáposzta és egyéb főzelék ma oly áldott éléskamra, amelynek kincsei a nemzeti erőt gyarapítják, és sok ezer szegény ember megélhetésén könnyítenek.”

Katonák a hátszágban

A súlyos élelemgondok enyhítéséből a hadsereg is kivette a részét. Nemcsak a harcban álló csapatok némelyike – azok meghökkenő módon az állóháborús lövészárkok mögötti területen a békét idéző módon ástak, vetettek és sokszor be is takaríthatták a termést –, hanem az éppen a hátszágban állomásozó hátszágai ezredek, zászlóaljak is.

Kardos Árpád négy fényképpel illusztrált beszámolója két lapban is megjelent (először a Vasárnapi Ujság 1917. június 24.-iki számában). A szerző hangsúlyozta, hogy az élelmezési viszonyok még rosszabbak lennének, ha a hadsereg teljességgel a piacról látná el magát élelemmel. És dicsérte a bakák szorgalmát, aminek eredményeképpen a termésből egyszer-egyszer a polgári lakosságnak is jutott: „Ha Budapest határában egy sétát teszünk, mindenütt látunk kertészkedő, zöldséget termeszto katonákat, akik nagy buzgalommal művelik a jó anyaföldet... Rákosszentmihály községben egyik honvéd tüzéredez egy igazán kitűnő konyhakertészet szakszerű kezelésével lepi meg a hozzáértőt. E kertgazdaság a pestvidékiek közt a legsikerültebbek egyike, és képeinken a honvéd tüzéreket a békés kerti munkában

látjuk. Az előre jól belocsolt ágyásokba téli káposzta palántákat ültetnek, úgy ahogy kell, más helyen paradicsomot karóznak, amott babot meg borsót szednek, kelkáposztát, karalábét öntöznek, gyomlálnak, tisztogatnak s kivesszett palántákat pótolnak vagy a locsoló lapáttal a jó pestvidéki szokás szerint csatornába vödörös kutakból folytatott vízzel »vacsliznak«, öntöznek.”

Kardos azt sem felejt el leírni, hogy a katonákon kívül több száz nő és nagyobacska fiú is dolgozik, reggeltől estig, ezeken a földeken. Cikkének summája: „Ha végigjárjuk ezeket a telepeket, és megnézzük a munkát, mely itt folyik, bizakodó reménnyel mondhatjuk, hogy ott, ahol ilyen serény munka folyik, ott az éhség nem fog győzni.”

Pedig az éhség réme szüntelenül fenyegette a lakosságot. A közoktatási ügyosztály vezetője – amikor ősszel ismét 50 és 100 négyszögletes parcellákat bocsátottak a X. kerületi pedagógusok rendelkezésére – körleveleiben így indokolta az intézkedést (Fővárosi Közlöny, 1917. 62. szám): „Tekintettel az élelmiszerekben beállott hiányokra, melyek a jövőben még nagyobb arányokat ölthetnek, a tanács javaslatomra módot kíván adni a székesfővárosi oktató személyzetnek arra, hogy a legszükségesebb konyhakerti veteményeket a saját és hozzátartozóik munkájával megszerezhessék.”

Ám hiába volt a hivatalok minden ebbéli erőfeszítése, hiába vállalkoztak sokan kerti munkákra, nem keveseknek vagy nem jutott földdarab vagy ha jutott volna is, azt valami miatt nem művelhették meg. Próbálkoztak hát például – kényszerűségből – akár csalással is. Az egyik „csaló” történetét és a tette miatti retorziót a Népszava írta meg (1917. október 31): „Újpesten a rendőrbíró dráki ítélettel sújtott egy családot, amelynek fenntartója jelenleg az országot védi valahol. A család feleségből és egy 6 meg egy 7 éves fiúgyermekből áll. Az anya, hogy éhezze gyermekeinek több kenyeret adhasson, jelentéktelen visszaélést követett el. Megtette azt, hogy a gyermekek után járó fejenkénti és heti 1,20 kg. kenyeret a várostól is és a szövetkezettől is fölvette. Az újpesti rendőrség az anyát csalás vétségéért elítélte 6 napi elzárásra átváltoztatható 100 korona pénzbírságra és két hétre elvonta tőle az élelmiszerjegyeket. A rendőrbíró ítéletét túl szigorúnak, sőt fölháborítónak tartjuk. A szóban forgó anya búne nem akkora, hogy koplalással is sújtás. De még fölháborítóbb az, hogy a két gyermeket is koplalásra kárhoztatják, noha azok aligha részesek a visszaélésben.” ●